

Van kraanvogels tot jaargetijden

Frank Flippo

Aan de oever van het meer vingen Japanse meisjes vuurvliegjes in de avondschemer. Hun scherp afgetekende silhouetten leken wel uitgeknipt tegen het water. In de kamer van het aangrenzende hotel lag op het bed voor de gast een kamerjas klaar, op kunstige wijze gevouwen als een vogel. Origami.

Het begin van de geschiedenis van het papier wordt vaak gelijk gesteld met het begin van de geschreven geschiedenis. Papier wordt hierbij slechts gezien als het materiaal waarop 2000 jaar kennis van de mensheid is vastgelegd.

Het *papiervouwen* wordt hierbij vaak vergeten. Elsje van der Ploeg acht het onterecht dat er over de geschiedenis van het papiervouwen zo weinig documentatie bestaat en zette zich daarom aan het schrijven van een historische verkenning van dit onderwerp. Dit resulteerde in het zojuist verschenen *Papiervouwen. De geschiedenis van een cultuur*.

Elsje van der Ploeg houdt zich al geruime tijd bezig met papiervouwen en publiceert sinds 1988 bovendien boekjes met zelfbedachte ontwerpen. Een van de vouwkunstenaars die zij bewondert is Kamuhiko Kasura. Kasura ontwierp een kubus die, als je hem ontvouwt, acht kleine kubussen oplevert. Als die ook open worden gevouwen, zie je een tafereel uit de natuur dat de seizoenen uitbeeldt.

PAPYRUS

De vouwgeschiedenis begint met de oorsprong van de papierfabricage. De Egyptenaren maakten 3000 voor Christus al papyrusvellen die beschreven werden. Het basisprocédé voor ons papier is echter afkomstig uit China, enkele honderden jaren voor onze jaartelling. Daar werden de eerste pa-

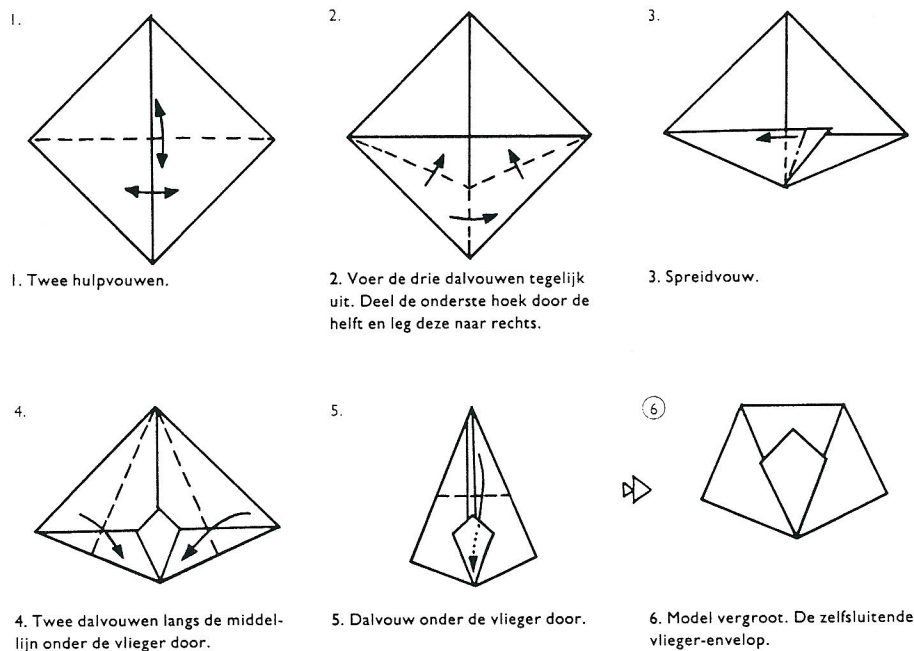
piermolens gebouwd en werd papier voor het eerst op grote schaal toegepast, bijvoorbeeld in vliegers. Toen de Chinezen in de vroege middeleeuwen in Centraal-Azië een oorlog verloren van de Arabieren, werden zij in groten getale krijgsgevangen gemaakt. In Samarkand richtten de gevangenen Chinezen onder Arabische druk een papiermolen op. Bagdad kende al spoedig daarna ook papierfabrieken. Vanaf daar verbreidde de papierfabricage zich langzaam naar het Westen.

In China en Japan ontstond ook de eerste vouwkunst. Rondreizende bedelmonniken gaven hun gedroogde voedsel in kunstig gevormde pakketjes aan hun gastheer; Chinezen maakten vouwsels die aan rouwenden werden geschonken in de vorm van kraanvogels. Kraanvogels geven het overgaan van de ziel van de ene naar de andere toestand weer.

PAJARITA

Wanneer precies het papiervouwen in Europa een liefhebberij wordt is niet precies op te maken uit het boek. Wel wordt duidelijk dat de pajarita, dat is een gevouwen sprinkhaantje, in de twaalfde eeuw al bekend was bij de Italiaan Gerardo Cremonese. De vouwlijnen van een ontvouwde pajarita vormen een astrologisch vierkant. Dit vierkant wordt in het boek *Astrolabium Planum in Tabulis* uit 1488 vermeld. In Spanje roept het woord pajarita onmiddellijk associatie op met papiervouwen. Het is ook de mascotte van de Spaanse vouwvereniging.

In de noordelijke Nederlanden wordt papier rond 1320 voor het eerst ingevoerd uit onder meer Keulen, Noord-Italië, Antwerpen en Brugge.

Op een schilderij van Pieter Breughel uit 1560 over kinderspelen zijn onder meer twee kinderen te zien die met een gevouwen windmolentje spelen. Het is het eerste Nederlandse gegeven over vouwkunst.

SERVET

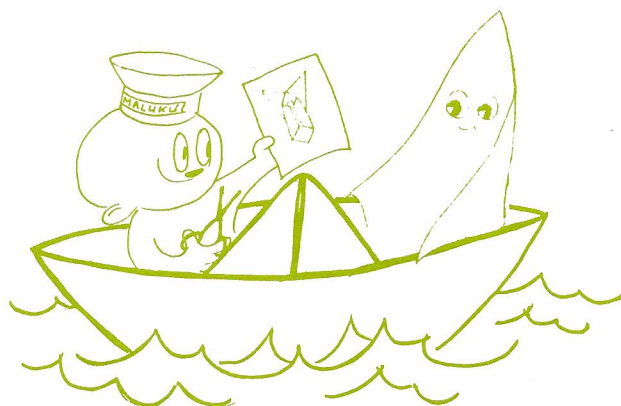
In 1585 valt Antwerpen toe aan de Spanjaarden. Dit noodzaakt de Hollanders zelf hun papier te gaan maken. Twee jaar later gaat in Zwijndrecht de eerste papiermolen in bedrijf. Gevouwen papier wordt dan al geruime tijd gebruikt, bijvoorbeeld als molentjes voor kinderen of als enveloppen. Omstreeks 1600 komen de eerste gevouwen zelfsluitende enveloppen in omloop. Lutherse families gaven deze fraai versierd en met geldstukjes erin als kraamcadeautje. Als je de envelop openvouwde kwam je een bijbeltekst tegen.

Een andere vroege toepassing van papier is het servet. Papieren servetten werden op allerlei manieren gevouwen. Papier werd verder gebruikt als kleding en voor persoonlijke hygiëne. Sinds 1630 maakte een fabriek in Zaandam van afgedankte blauwe zeemanskielen het zogenaamde blauwpapier om suiker en andere waren in te verpakken. Rond 1806 geeft de schrijver Bilderdijk in zijn prentenboek *Haneboot* een aanwijzing voor het vouwen van een Chinese jonk van papier. Het is volgens Van der Ploeg de eerste vermelding van een gevouwen jonk in Europa.

FRÖBEL

Een invloedrijke figuur in de geschiedenis van de vouwkunst is de Duitse pedagoog Friedrich Fröbel, die leefde van 1782 tot 1852. Het papiervouwen neemt in zijn onderwijssysteem een belangrijke plaats in. Fröbel ging ervan uit dat het kind liefst zo snel mogelijk op de hoogte moet worden gebracht van de eeuwige wetten die in de natuur werkzaam zijn. Daarom bewerkte hij samen met jonge kinderen een tuintje. Tuinieren kan al heel jong geleerd worden, zonder dat er woorden bij nodig zijn.

Net als bij tuinieren openbaren zich in het vouwen de algemene structuren die aan het leven ten grondslag liggen, zij het op een andere, abstractere manier. Naarmate kinderen zich verder ontwikkelen krijgen zij ingewikkelder structuren te vouwen, tot hele wiskundige reeksen aan toe. Fröbel herinnerde zich met plezier het papiervouwen uit zijn eigen jeugd tijdens regenachtige winteravonden, en wilde op kinderen dit plezier overbrengen.

ELISE VAN CALCAR

Een Duitse barones, verwoed navolgstster van Fröbel, bereisde heel Europa om Fröbels ideeën te verbreiden. In Nederland sprak zij onder meer met de onderwijzeres en schrijfster Elise van Calcar (1822-1904). Deze laatste verbreidde Fröbels gedachtengoed, en daarmee tevens het papiervouwen, verder in Nederland.

Wybrandus Haanstra nam in het begin van deze eeuw de fakkel van haar over. Hij schreef allerlei artikelen over het kleuter- en handenarbeidsonderwijs. Via deze vormen van onderwijs ging de ontwikkeling van de vouwkunst verder een eigen weg. Zoveel mensen raakten ermee vertrouwd dat er in de loop van de eeuw steeds meer boeken over verschenen.

In de Tweede Wereldoorlog vouwden Nederlanders van hun bankbiljetten de W van Wilhelmina als ze elkaar betaalden, als teken van stille verstandhouding en geweldloos verzet.

ORIGAMI

Het papiervouwen bleef men, waarschijnlijk door Fröbel, lange tijd zien als typisch een bezigheid voor vrouwen en kinderen. In de loop van de twintigste eeuw verstarde het vouwen steeds meer in strakke, vaststaande regels en opvoedkundige toepassingen. Het begon in te boeten aan populariteit en dreigde zelfs te verdwijnen. De ontdekking van origami, de Japanse papiervouwkunst, gaf echter een ongekennde nieuwe impuls. Na 1980 werd origami een hobby die door zeer veel mensen met enthousiasme werd beoefend.

VOUWFILOSOFIE

Elsje van der Ploeg besluit haar boek met een aanzet tot een filosofie van het vouwen, gebaseerd op onder meer de ideeën van Fröbel en van de Britse kosmoloog Stephen Hawking. De eeuwige wetten openbaren zich volgens Fröbel ook in de wiskunde. De leer van het getal is volgens hem de eenheid die de mens verenigt met de natuur en het universum. Fröbel maakte een eindeloos aantal variaties van symmetrische en geometrische vouwmodellen. De moderne techniek bevestigt de overeenkomst tussen vouwpatronen en mathematica.

Wiskundige problemen die in getallen uitgedrukt nauwelijks te volgen zijn, kunnen tegenwoordig met computerprogramma's in beeld worden ge-

bracht. De patronen die dan ontstaan hebben veel weg van vouwpatronen.

Een andere inspiratiebron is de animatiefilmer Thoki Yenn, die in zijn films geknipte en gevouwen figuurtjes van papier gebruikt. Als origamist vouwde hij de DNA-structuur, waarin hij liet zien, hoe een groot aantal rechte vouwen als vanzelf een spiraalvorm aannamen.

*

Voor meer informatie:

E. van der Ploeg, *Papiervouwen. De geschiedenis van een cultuur* (Tilburg 1991).

*

ONDER DE GROENE LINDE

VERHALENDE LIEDEREN UIT DE MONDELINGE OVERLEVERING

Unieke reeks verhalende liederen die thematisch geordend en uitvoerig van commentaar zijn voorzien.

deel 1: Lieder met magische, religieuze en stichtelijke thematiek

deel 2: Lieder met ontluikende liefde, werving, vrijage en zwangerschap

deel 3: Lieder over trouw en ontrouw in de liefde, verleiding en verlaten

Uitgeverij Unipers Abcoude, tel. 02946-5111
P.J. Meertensinstituut Amsterdam, tel. 020-6234698

Prijs: f 29,90 per deel (exclusief f 7,50 portokosten)